

ΕΡΩΦΙΛΗ

Journal of Modern Greek Literature

Τεύχος 6 | Απρίλιος 2026

Η μετάφραση της *Ζυστίν* του Σαντ ως ιδεολογικοπολιτική πράξη: Η περίπτωση του μεταφραστή Λευτέρη Αποστόλου

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΟΡΤΑΡΕΑΣ

Σελ. 96–129

<https://doi.org/10.26247/erofili.2867>

Βιβλιογραφική αναφορά

Χορταρέας, Χρήστος. «Η μετάφραση της *Ζυστίν* του Σαντ ως ιδεολογικοπολιτική πράξη: Η περίπτωση του μεταφραστή Λευτέρη Αποστόλου.» *Ερωφίλη* 6 (Απρίλιος 2026): 96–129.
<https://doi.org/10.26247/erofili.2867>.

Η μετάφραση της *Zυστίν* του Σαντ ως ιδεολογικοπολιτική πράξη: Η περίπτωση του μεταφραστή Λευτέρη Αποστόλου

Χρήστος Χορταρέας

Μεταπτυχιακός ερευνητής, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
«Ελληνογαλλικές σπουδές στη λογοτεχνία, τον πολιτισμό και
τη μετάφραση», Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΕΚΠΑ,
chortchris@yahoo.gr

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να παρουσιάσει μια μεταφρασεολογική προσέγγιση πάνω στην πρώτη ελληνική μετάφραση του μυθιστορήματος *Zυστίν* του Μαρκησίου ντε Σαντ, όπως αυτή αποδόθηκε από τον Λευτέρη Αποστόλου το 1966. Η έκδοση της μετάφρασης τοποθετείται στο πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο της μετεμφυλιακής Ελλάδας και αναλύει πώς ορισμένες βιωματικές εμπειρίες του μεταφραστή –εξορία, φυλακή, πολιτική στράτευση και διωγμοί– συνετέλεσαν στην ερμηνευτική του στάση απέναντι στον σαδικό λόγο. Το άρθρο ξεκινάει με μια συνοπτική σκιαγράφηση των κανόνων και των χαρακτηριστικών τα οποία πλαισιώνουν τη λογοτεχνική παραγωγή της περιόδου και καθορίζουν, αναλόγως με την τοποθέτηση του/της μεταφραστή/τριας απέναντι στην ιστορική συγκυρία, τη μορφή που παίρνει το εν λόγω μεταφρασμένο ανάγνωσμα. Εν συνεχεία, καλείται να εντοπίσει ποια από τα γενικά και ειδικά «άσεμνα» χαρακτηριστικά του έργου επηρεάζουν τον μεταφραστή να συνδέσει το μεταφρασμένο αναδημιούργημά του με την κρατική βία, την καταστολή και τον αυταρχισμό στον οποίο υποβάλλεται ως οντότητα. Η έρευνα στηρίζεται σε ένα εύρος τεκμηρίων που συνδέονται με βιογραφημένα βιώματα του μεταφραστή, τον ίδιο του τον πολιτικό λόγο και την ερμηνεία του πάνω στη σκέψη

του Σαντ. Ο προσδιορισμός «άσεμνο» κατευθύνει την έρευνα να στραφεί για την θεωρητική ανάλυση σε εργαλεία μελέτης σεξουαλικότητας και φύλου. Το θεμελιακό θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας αντλείται από τη φεμινιστική φιλοσοφία της Σιμόν Ντε Μποβουάρ. Η προσέγγισή της παρέχει το φιλοσοφικό εργαλείο για να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο σαδικός λόγος, και ιδίως η λογοτεχνική του αναπαράσταση της γυναίκας, εγγράφει σχέσεις κοινωνικής κυριαρχίας, υποταγής και ελέγχου σε άμεση συνάρτηση με το φύλο. Για τη διαλεκτική αντίθεση αξιοποιούνται αντισαδικές προσεγγίσεις αντλημένες από στοχαστικά δοκίμια του Michel Onfray.

Λέξεις κλειδιά: *Ζυστίν, Σαντ, Αποστόλου, μετάφραση, άσεμνο, εγκλεισμός*

Ιστορική αναδρομή και συγκυρία της πρώτης έκδοσης (1966)

Ως απότοκο του εκφασισμού των ευρωπαϊκών κρατών την περίοδο του Μεσοπολέμου, στην Ελλάδα γεννήθηκαν πολλοί νόμοι που αποσκοπούσαν στον έλεγχο της κοινής γνώμης. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 οικοδομήθηκε ένας άκαμπτος μηχανισμός λογοκρισίας. Ο μηχανισμός, ο οποίος επιβίωνε ανέγγιχτος και ακόμα σκληρότερος μεταπολεμικά, προέβλεπε αδικήματα περί τύπου και έκφρασης. Στους προβλεπόμενους νόμους περί έκφρασης συμπεριλαμβάνονταν και τα αδικήματα *περί ασέμων*.¹

Τον πολιτιστικό κανόνα στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1950 έλεγχαν οι σκληρές λογοκριτικές πρακτικές του μετεμφυλιακού κράτους² και ειδικότερα ένα από τα βασικά λογοκριτικά εργαλεία, όσον αφορά την καλλιτεχνική παραγωγή, ο προπολεμικός νόμος 5060/1931 “Περί Ασέμων”. Από τη θεσμική κρίση της Αποστασίας το 1965 και

1. Σούλα Αλεξανδροπούλου, «Πρόβλημα ελευθερίας από το νόμο περί Ασέμων», *Ελευθεροτυπία*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

2. Τάσος Βουρνάς, «Αδέξιοι χειρισμοί στο χώρο της ελευθεροτυπίας», *Η Αυγή*, 16 Σεπτεμβρίου 1982.

μέχρι το τέλος του δικτατορικού καθεστώτος (1974) η προσοχή της λογοκρισίας στράφηκε στην καταστολή του πιο αμιγούς από καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά ριζοσπαστικού πολιτικού λόγου. Η ένταση της φίμωσης της “καθαρόαιμης” πολιτικώς άποψης, απαιτούσε ταχύτερες διαδικασίες. Η εφαρμογή της λογοκρισίας υλοποιούταν γρηγορότερα μέσα από δομές “καθαρά” πολιτικής-διοικητικής εξουσίας και λιγότερο δικαστικής: «προληπτική λογοκρισία από επιτροπές και διοικητικά όργανα ή κατασταλτική και ποινική από εισαγγελικές αρχές και δικαστήρια;»³ Επί τούτου η άσκηση της εφαρμοζόταν μέσα από τμήματα και επιτροπές ελέγχου συνδεδεμένες με υπουργεία μέσω της Γ.Δ.Τ.Π. (Γενική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών). Αυτή τη λειτουργία ρυθμιζαν οι νόμοι προληπτικού χαρακτήρα που είχαν θεσπιστεί, αρχής γενομένης από την τελευταία περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου (1928-1932).⁴ Ως συνακόλουθο της καταστολής του πολιτικού λόγου (βάσει του δυισμού πολιτική/τέχνη, όπως τον αντιλαμβάνοταν η εξουσία της περιόδου) η παραγωγή στράφηκε προς τη λογοτεχνία, η οποία κατέστη περισσότερο προσβάσιμη: «Καταλάβετε το, μια και καλή: Εφ’ όσον κάνετε τέχνη και μόνον, θα σας αφήσουμε ήσυχους. Αν πάτε να κάνετε πολιτική θα σας...» Φράση ειπωμένη με στόμφο, περί το 1973, από κάποιον παράγοντα της Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών σε δύο υπεύθυνους αθηναϊκού θεάτρου». ⁵ Κατά συνέπεια, την αδυναμία παραγωγής πολιτικού λόγου εγκολπώθηκε η ελληνική λογοτεχνική πα-

3. Αντρέας Μπελεζίνης, «Οι “φύλακες του νόμου θ’ αποφασίζουν –και– πάλι για την ωριμότητά μας;», *Η Αυγή*, 19 Σεπτεμβρίου 1982.

4. Πάννης Γκλαβίνας, «Το Προληπτικό Ψαλίδι του Κράτους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 10 Μαΐου 2016, <<https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/65142-proliptiko-psalidi-toy-kratoys>>, [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

5. Πηνελόπη Πετσίνη, «Η τέχνη στον γύψο: η λογοκρισία στη δικτατορία των συνταγματάρχων», *Σύγχρονα θέματα* 153-54 (20 Δεκεμβρίου 2021), <<https://www.synchronathemata.gr/h-techni-ston-gypso-i-logokrisia-sti-diktatoria-ton-syntagmatarchon/>>, [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

ραγωγή, η οποία ενσωμάτωσε καταπιεσμένα πολιτικά χαρακτηριστικά και ριζοσπαστικοποιούνταν όλο και περισσότερο, με αποτέλεσμα να έρχεται αντιμέτωπη με το αδιέξοδο διοικητικών περιορισμών.⁶ Το φαινόμενο ερμηνεύεται λόγω μιας τάσης του/της λογοτέχνη «να διατηρεί με τη γλώσσα μια σχέση παρανομίας». «Τον/την λογοτέχνη οι νόμοι, οι διατάξεις ακόμα και τα άρθρα για τη γλώσσα τον ερεθίζουν να τα παραβιάσει».⁷ Η Σωφρονίδου επισημαίνει πως σε μια συνομολογημένη κίνηση διαμαρτυρίας απέναντι στην προληπτική λογοκρισία, μέρος του λογοτεχνικού κόσμου σταματάει να παράγει, αρνούμενος να υποκύψει στους όρους συγγραφής που έθετε η Χούντα.⁸ Η λογοτεχνική μετάφραση φαίνεται σε αυτή την κατεύθυνση πως πρόσφερε μια διέξοδο απεγκλωβισμού, καθώς όπως παρατηρεί πάλι η Σωφρονίδου⁹ «από το 1967 σημειώνεται έντονη εκδοτική παραγωγή γαλλικής λογοτεχνίας με ανοδική πορεία μέχρι το 1971», ενώ «το ασφυκτικό πλαίσιο που διαμορφώνεται με τους διωγμούς και τη λογοκρισία της ελληνικής πνευματικής παραγωγής προφανώς δίνει έδαφος στις μεταφράσεις».¹⁰ Σε γενικότερο πλαίσιο, με την αυξανόμενη εντατικοποίηση της δίωξης του πολιτικού λόγου τα ζητήματα *περί ασέμνου* παραγκωνίστηκαν ως ζητήματα καθαρά αισθητικά: «η πορνογραφία γίνεται αφ' ενός θέμα αισθητικό και παρακάμπτεται, αφετέρου ηθικό και απαγορεύεται».¹¹ Έτσι, για ένα διάστημα εκείνης της περιόδου έως τη συνολική αλλαγή του status quo κατά τη μεταπολίτευση, παρατηρείται μια χα-

6. Βουρνάς, «Αδέξιοι» *χειρισμοί στο χώρο της ελευθεροτυπίας*.

7. Ρέα Γαλανάκη, «Η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι πάντοτε παράνομη», *Η Αυγή*, 22 Δεκεμβρίου 1982.

8. Βλ. Φανή Σωφρονίδου, *Οι ελληνικές μεταφράσεις της γαλλικής λογοτεχνίας* (Αθήνα: Ύψιλον, 2016).

9. Στο ίδιο.

10. Στο ίδιο, 315.

11. Παρασκευάς Κλ., «Πορνογραφία, ηθικολογία ή αυτογνωσία», *Η Αυγή*, 20 Ιουλίου 1980.

λάρωση του λογοκριτικού κώδικα, όσον αφορά άσεμνα-σεξουαλικά θέματα στην τέχνη.¹²

Στα πλαίσια αυτής της χαλάρωσης το 1966 υλοποιείται η πρώτη μετάφραση βιβλίου του Σαντ στην Ελλάδα. Η μετάφραση έργου του Σαντ στην ελληνική γλώσσα, πραγματοποιήθηκε από τον εκδοτικό οίκο Δελβενακιώτης, για το έργο *Justine, ou Les Infortunes de la Vertu*. Η έκδοση του μυθιστορήματος συνοδεύτηκε από τη μετάφραση της συλλογής διηγημάτων του Σαντ *Historiettes*. Τίτλοφορήθηκε στα ελληνικά *Οι Ατυχίες της Αρετής ή Περί Κακίας Ιστοριούλες*, τυπώθηκε και κυκλοφόρησε στην ελληνική αγορά χωρίς διοικητικά ή ποινικά εμπόδια, παρ' όλα τα στενά εκδοτικά όρια που αντιμετώπιζαν ανάλογα αναγνώσματα. Το ανάγνωσμα δεν συγκαταλέχθηκε ποτέ στα πολιτικά επικίνδυνα, καθότι το περιεχόμενο του έγινε αντιληπτό (εάν έγινε από τις επιτροπές ελέγχου), ως ένα χυδαιογράφημα ευτελούς αισθητικής αξίας, άσκοπο να ποινικοποιηθεί κάτω από συνθήκες προτεραιοποίησης της αντικομμουνιστικής καταστολής.

Ο εκδοτικός οίκος (στην έκδοση) δίνει την πληροφορία ότι το βιβλίο, εν έτει 1966, τυπώθηκε στον αριθμό των 3.000 αντιτύπων, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι σημειώθηκε προσπάθεια ο τίτλος να κυκλοφορήσει σε ευρέα όρια, παρόλο που, σύμφωνα με τη Σωφρονίδου, η κίνηση του μεταφρασμένου το έτος 1966 ήταν αργή. Η χρονιά εκείνη αποτελεί τρίτο ιστορικό ναδίρ σε όλη τη μετεμφυλιακή περίοδο [1963 (9)· 1951 (11)] για τις μεταφράσεις από τα γαλλικά, καθώς εμφανίζονται μόλις 12 μεταφρασμένοι τίτλοι γαλλικής λογοτεχνίας, 9 λιγότεροι σε σχέση με το 1965.¹³ Η ίδια ακριβώς πληροφορία για 3.000 αντίτυπα υπάρχει και στην έκδοση του μεταφρασμένου βιβλίου *Δικαίωμα στο Σεξ (Le Sex a*

12. Κωστής Κορνέτης, «Περί Ασέμων: “Πορνογραφία”, δημόσια αιδώς και γυμνό στην μεταπολιτευτική Ελλάδα» στο *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα: Καχεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, επιμ. Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος, (Αθήνα: Καστανιώτης 2018), 182.

13. Σωφρονίδου, *Οι ελληνικές μεταφράσεις της γαλλικής λογοτεχνίας*, 310.

ses Raisons) της Ελβετής σεξολόγου Stephanie Jeanne Cherbuliez από τον ίδιο εκδότη και τον ίδιο μεταφραστή. Τέσσερα χρόνια αργότερα ο οίκος παραπέμφθηκε σε δίκη με τον νόμο 346/1969 “Περί Τύπου” της κυβέρνησης των Συνταγματαρχών για την έκδοση του έργου *Ο Τροπικός του Αιγόκερω* του Χένρι Μίλλερ, σε επιμέλεια του Αποστόλου.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 ο εκδοτικός οίκος Δελβενακιώτης, ενώπιον των πολιτικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε ο θεσμός της βιβλιοεκδοτικής, προχώρησε σε καινούρια για τα ελληνικά δεδομένα είδη ανάγνωσης. Τα αναγνώσματα προς έκδοση θα έπρεπε να φέρουν πολιτικά χαρακτηριστικά απέναντι στην καταπίεση, χωρίς να εξαγριώνουν τον καθαυτό αντικομμουνισμό του μετεμφυλιακού κράτους, εφόσον οι υπεύθυνοι/ες της έκδοσής τους δεν επιθυμούσαν να βρεθούν στο φάσμα των διώξεων. Στο πλαίσιο αυτό, προχώρησε στην έκδοση δύο αναγνωσμάτων τα οποία, περνώντας υπόγεια από την επιφανειακή πόλωση –κομμουνισμός/αντικομμουνισμός– εστίαζαν στο βάθος των καταπιεστικών σχέσεων εξουσίας, ώστε τα μηνύματά τους να μην γίνουν αντιληπτά ως “καθαρά” πολιτικά. Στην κατεύθυνση αυτή ο οίκος επέλεξε προς μετάφραση και έκδοση δύο ρηξικέλευθα γαλλόφωνα αναγνώσματα επιστήμης και λογοτεχνίας: Το δοκίμιο σεξολογίας *Le Sex a ses Raisons* της Ελβετής σεξολόγου Cherbuliez Jeanne Stephanie και το σεξογραφικό–εγκληματογραφικό μυθιστόρημα *Les Infortunes de la Vertu* του Μαρκησίου ντε Σαντ. Το βιβλίο *Le Sexe a ses Raisons* ανήκει στη λόγια και έντονα επιστημονική σεξολογική γραμματεία της δεκαετίας του ’30. Το ύφος του είναι αναλυτικό, στηριγμένο στην εμπειρική παρατήρηση και στη σεξολογική θεωρία, με στόχο την κατανόηση της ανθρώπινης σεξουαλικής συμπεριφοράς από επιστημονική σκοπιά. Το έργο ενδιαφέρεται για το κανονιστικό και το ιατρικοποιημένο πλαίσιο της σεξουαλικότητας, επιδιώκοντας έναν εξορθολογισμένο, σχεδόν εκπαιδευτικό λόγο, σε αντίθεση αισθητι-

κή και ιδεολογική από τον Σαντ, του οποίου το έργο στηρίζεται στη φιλοσοφική αμφισβήτηση, στην ακραία λογοτεχνική υπερβολή και στη σκόπιμη πρόκληση.

Η μετάφραση του ρηξικέλευθου περιεχόμενου των αναγνωσμάτων απαιτούσε, προκειμένου να διασφαλιστεί το ύφος τους, μια ριζοσπαστική σεξουαλική αντίληψη, η οποία θα ακολουθούσε το νόημα στο βάθος του. Για να πετύχει η μετάφραση των έργων, χρειαζόταν μια θεώρηση, σύμφωνα με την οποία το έμφυλο-σεξουαλικό δεν αποτελεί ζήτημα ουδέτερο, αλλά κρίνεται με βάση τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν σε μια κοινωνικο-πολιτική συγκυρία και μεταβάλλεται σε σχέση με αυτές. Ήταν απαραίτητο, συνεπώς, ένα ριζοσπαστικό προφίλ μεταφραστή, που να ταιριάζει ορθά σε αυτήν την κατεύθυνση. Σε διαφορετική περίπτωση, αν ο μεταφραστής προσέγγιζε το κείμενο μέσα από ένα παραδοσιακό ή κανονιστικό πρίσμα γύρω από τη σεξουαλικότητα, θα μπορούσε να επιλέξει μεταφραστικές στρατηγικές που θα εξουδετέρωναν τη θεμελιακή σύνδεση μεταξύ φύλου και πολιτικής, προσαρμόζοντας το ύφος ή το λεξιλόγιο ώστε να εξυπηρετεί κυρίαρχους λόγους. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα οδηγούσε σε αναγνωστικές αποτυπώσεις είτε υπεραπλουστευτικές (π.χ. απλό πορνογράφημα), είτε αντίστροφως «εξευγενισμένες» και σεμνότυφες. Η επιλογή του Δελβενακιώτη να εκδώσει τη *Zustin* και άλλα «ρηξικέλευθα» κείμενα τη δεκαετία του '60 δεν είναι μια απομονωμένη εκδοτική πράξη. Εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτισμική μετατόπιση που συντελείται στην Ελλάδα. Το περιοδικό *Πάλι* (1964–1967), κεντρικό όργανο του ελληνικού υπερρεαλισμού, εισάγει συστηματικά στο ελληνικό πεδίο το υπερρεαλιστικό *amour fou*. Ταυτόχρονα, στο διεθνές περιβάλλον, ειδικά στη Γαλλία, ανθίζουν περιοδικά που συνδυάζουν πρωτοποριακή λογοτεχνία και ερωτογραφία, συμβάλλοντας στην

προϊούσα απονομιμοποίηση της λογοκριτικής ηθικής και στην ανάδειξη της σεξουαλικής επιθυμίας ως πολιτικού γεγονότος.¹⁴

Η ταυτότητα του Λευτέρη Αποστόλου

Την πρώτη μετάφραση ανέλαβε ο συγγραφέας-μεταφραστής και ιστορικός Λευτέρης Αποστόλου. Τον Αποστόλου τον συνοδεύει ένα βίωμα εντονότατα πολιτικό. Πολιτικοποιημένος με κομμουνιστική ιδεολογία, ο βίος του ήταν μια διαρκής ρήξη και καταδίωξη. Ο Λευτέρης Αποστόλου υπήρξε εξέχον μέλος της Αντιδικτατορικής και Εθνικής Αντίστασης, ιδρυτικό μέλος και πρώτος γραμματέας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ). Ήταν αδερφός της ηρώιδας της Εθνικής Αντίστασης, εκτελεσμένης Ηλέκτρας Αποστόλου και ανάδοχος της ορφανής κόρης της, Αγνής Σιδερίδου, μετά την εκτέλεση της αδερφής του από κατοχικές δυνάμεις. Κατά τη μετακατοχική περίοδο, λόγω της Λευκής Τρομοκρατίας κατέφυγε στο Βουκουρέστι (1948) όπου και διέμεινε μέχρι τον επαναπατρισμό του, το 1959.

Κατά τη διάρκεια του βίου του υπήρξε θύμα αλληπαλλήλων φυλακίσεων, εκτοπισμών και βασανιστηρίων λόγω της αντικαθεστωτικής δράσης που ανέπτυξε.¹⁵ Εκτός από τις καθεστωτικές διώξεις, υπέστη και πολλαπλές αποπομπές από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.), στο οποίο είχε εντάξει το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής του δραστηριοποίησης, λόγω των αποστάσεων που, ανά διαστήματα, επέλεξε να κρατήσει από την κομματική γραφειοκρατία και από τις αποφάσεις της ηγεσίας. Κατά συνέπεια μετακινούνταν στο πλαίσιο πολιτικών μορφωμάτων του αριστερού χώρου

14. «Περιοδικό Πάλι πενήντα χρόνια μετά», *Η Αυγή*, 26 Οκτωβρίου 2014, <www.avgi.gr/tehnes/107039_periodiko-pali-peninta-hronia-meta>.

15. Βλ. Αγνή Σιδερίδου, «Εισαγωγή» στο Λευτέρη Αποστόλου, *Νίκος Ζαχαριάδης: η πορεία ενός ηγέτη 1923-1949* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000).

με σκοπό να στεγάζει την πολιτική και ιδεολογική του δράση. Εξόριστος, διωκόμενος, και κατά καιρούς λιοδορούμενος, ανέπτυξε παράλληλα ένα σημαντικό συγγραφικό και μεταφραστικό έργο.¹⁶ Κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο, ως εξόριστο ακόμα στέλεχος του Κ.Κ.Ε., ανέλαβε καθήκοντα σχολιαστή λογοτεχνικών έργων που παράγονταν στο πλαίσιο αντικαθεστωτικής δράσης. Για τον ίδιο, λογοτεχνία και λαϊκή απελευθέρωση είναι δύο ταυτόσημες έννοιες. Τέχνη και πολιτική δεν οριοθετούνται, αφού όπως τονίζει: «οι συγγραφείς, πρέπει πάνω απ' όλα να γράψουν καλή λογοτεχνία. Γιατί μόνο με καλά βιβλία θα μπορέσουν να προσελκύσουν ένα ευρύτερο κοινό στην Ελλάδα και να συμβάλουν έτσι στη δημιουργία ενός πατριωτικού μετώπου, στη συμφιλίωση των αντίθετων πλευρών του ελληνικού λαού και στην ειρηνική κοινωνική αλλαγή».¹⁷ Το έργο του αφορά πολιτικά γεγονότα της περιόδου 1926–1974, βιογραφίες μελών και στελεχών της Εθνικής Αντίστασης, καθώς και μεταφράσεις από τα γαλλικά, ισπανικά, γερμανικά, ρωσικά. Από τα γαλλικά ξεχωρίζουν οι μεταφράσεις έργων των Μαρκήσιου ντε Σαντ, Ροζέ Γκαρωντύ, Jeanne Stephanie Cherbuliez και Suzanne Pairault. Καθότι ήταν πολύγλωσσος, από τις πρώτες του επίσημες μεταφραστικές εργασίες του, ήταν αυτές οι οποίες επιτελέστηκαν στο πλαίσιο των γραμματειακών καθηκόντων που είχε αναλάβει στο Ε.Α.Μ. Ο Αποστόλου, ως γραμματέας, είχε τη φροντίδα για τη μετάφραση της αλληλογραφίας και αρθρογραφίας από και προς όλες τις γλώσσες που γνώριζε συμπεριλαμβανομένης της γαλλικής.¹⁸

16. Βλ. Βούλα Δαμιανάκου, «Εισαγωγή» στο Λευτέρης Αποστόλου, *Τι Παπάγος τι Πλαστήρας* (Αθήνα: Γλάρος, 1985).

17. Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και ιστορική μνήμη* (Αθήνα: Πόλις, 2010), 62-63.

18. Αρχείο Λευτέρης Αποστόλου, 1943–1979, GR-ASKI-1011, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), Αθήνα, <<https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/c98r-cc3a-ek4a>>, [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

Βιωματική προσέγγιση του έργου

Όσον αφορά τον Σαντ, η θέση της κοινωνικο-πολιτικής συγκυρίας στη δημιουργική δυναμική του, αποτυπώνεται στη σκέψη του Αποστόλου, όταν στον πρόλογο του *Οι Ατυχίες της Αρετής* έγραψε πως «είναι ορθό προκειμένου να αξιολογήσουμε το έργο ενός πνευματικού ανθρώπου, να το ερευνήσουμε σε σχέση με την εποχή του, τις δυνατότητες της τελευταίας, τα προβλήματα που αυτή έθετε για λύση μπροστά στο ανθρώπινο γένος και σε σχέση με την κοινωνική προέλευση του υπό εξέταση δημιουργού». ¹⁹ Το έργο του λογοτέχνη είναι ένα επίτευγμα που μελετάται αναλόγως με τη εποχή μέσα την οποία δημιουργήθηκε, δεδομένου ότι συμπυκνώνει τις ίδιες τις αντιφάσεις της: «μια τέτοια αντιφατική εποχή δεν μπορούσε παρά να ασκήσει την επίδρασή της σε όλες τις εκδηλώσεις της τέχνης και ιδιαίτερα στον τομέα της λογοτεχνίας». ²⁰ Αυτές τις αντιφάσεις συμπυκνώνει η κυρίαρχη στην εποχή ηθική κατασκευή, δηλαδή το σύνολο των κανονιστικών αντιλήψεων περί σεξουαλικότητας, αρετής και κοινωνικής τάξης που επικρατούσαν από τον ύστερο 18ο αιώνα έως τον 19ο, διαμορφώνοντας ένα ασφυκτικό πλαίσιο ηθικής κανονικότητας.

Αντίστοιχη συμπύκνωση διαπιστώνει πως περνάει και στο έργο του Σαντ μέσα από την συγκρότηση της προσωπικότητάς του: «ο Σαντ

19. Λευτέρης Αποστόλου, «Πρόλογος» στο Μαρκήσιος ντε Σαντ, *Οι Ατυχίες της Αρετής ή Περί Κακίας Ιστοριούλες*, μτφρ. Λευτέρης Αποστόλου (Αθήνα: Δελβενακιώτης, 1966), 9.

20. Λευτέρης Αποστόλου, «Κείμενα κριτικής λογοτεχνίας του Ν. Α. Κεφαλά και του Λ. Αποστόλου πιθανόν για έκδοση σε περιοδικό», χ.χ. φάκ. 19, Αρχείο Λευτέρη Αποστόλου, GR-ASKI-1011, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), Αθήνα.

είναι μια αντιφατική προσωπικότητα όσο λίγες στην ιστορία. Επικρατεί σε αυτόν το συνειδητό, το πνεύμα, ο λόγος, το πάθος για την έρευνα, τη γνώση, χωρίς όμως να παύει το υποσυνείδητό του με τα πάθη του, τις ορμές του να εκφράζεται με τα όπλα που του παραχωρεί η πλούσια φαρέτρα του συνειδητού του». ²¹ Η αντίφαση περνάει και στο σύμπλεγμα συγγραφέα –περσόνας– μεταφραστή στην περίπτωση της πρώτης ελληνικής μετάφρασης της *Ζυστίν*, διότι η κατασκευή του ατόμου στις τρεις προσωπικότητες, πραγματιστικά και μυθοπλαστικά, Σαντ–Ζυστίν–Αποστόλου προσιδιάζει σημαντικά, χωρίς να είναι όμως όμοια. Είναι και οι τρεις παρόμοιες κατασκευές των αντιφάσεων ενός κυρίαρχου συμπλέγματος ηθικής και κανόνων. Η κατασκευή των Σαντ–Αποστόλου είναι αποτέλεσμα της αντίθεσης τους με αυτό, ενώ η Ζυστίν παρουσιάζεται ως κατασκευή όχι μόνο εξωτερικών δυνάμεων, αλλά και μιας εσωτερικευμένης ηθικής που απορρέει από τις πατριαρχικές αξίες της εποχής της. Η εμμονή της στην αρετή λειτουργεί εναντίον της, όπως υποδεικνύεται στους διαλόγους της με τους εκπροσώπους του κακού: «η υποδειγματική εκπροσώπηση του καλού, η Ζυστίν, αποτελεί μια τραγική φυσιογνωμία γιατί συνεχώς ηττάται από το κακό στην κοινωνική πρακτική και γιατί νικιέται στους αλλεπάλληλους διαλόγους της με τους εκπροσώπους του κακού αφού αυτοί έχουν υπέρ τους την κοινωνική πραγματικότητα». ²² Ως επί το πλείστον, όσον αφορά τη θυματοποίηση του Σαντ, μια αντίθετη ερμηνευτική προσέγγιση, όπως αυτή που προτείνει ο Michel Onfray σχετικοποιεί την ανάγνωση του Σαντ ως θύματος. Στο έργο του *La Passion de la Méchanceté*, ο Onfray παρουσιάζει τον Σαντ ως έναν αριστοκράτη της ωμότητας, ο οποίος δεν αντιστέκεται απέναντι στην εξουσία, αλλά την ενσαρκώνει. Όπως γράφει: «Ο μαρκήσιος διαστρέφει τη γενετήσια πράξη θεωρώντας ότι υπακούει στο ενδότερο κακό που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη

21. Αποστόλου, «Πρόλογος», 29.

22. Στο ίδιο, 17.

φύση».²³ Στην περίπτωση τους ωστόσο, ένα κοινό βιο-μυθιστορηματικό/βιο-μεταφραστικό σύμπλεγμα το οποίο, με διαφορετικό τρόπο ετερόχρονα, συντρέχει και τα τρία υποκείμενα, αποτελεί γεγονός.

Με τη συγκεκριμένη θέση μέσα στο σύμπλεγμα που περιγράφηκε, ο Αποστόλου, αναφερόμενος στον Μπαλζάκ, αντιλαμβάνεται τον λογοτέχνη ως ένα δρων υποκείμενο, το οποίο δημιουργεί, συμμετέχον μέσα στις ίδιες τις συνθήκες τις ζωής και όχι ως κάτι ουδέτερο: «για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε το έργο του, θα το πετύχουμε μονάχα αν το εξετάσουμε σε συνδυασμό με την εποχή του, με τα πολιτικά κοινωνικά, εκπολιτιστικά, προβλήματα που πρόβαλε η τελευταία και σχετικά με το σε πιο βαθμό ο συγγραφέας μπόρεσε να δώσει αυτή την εποχή».²⁴ Ο/η μεταφραστής/τρια, όταν οι συγγραφικές συγκυρίες χωρίζονται χρονικά, γίνεται το δρων υποκείμενο το οποίο διαμεσολαβεί ανάμεσα στα απτά χαρακτηριστικά των δύο συνθηκών ζωής. Π' αυτό ως διαμεσολαβητής ο Αποστόλου αναζητά τις συγκλίσεις μεταξύ των περιόδων συγγραφής και μετάφρασης: «Ο Σαντ μένει χρόνια φυλακισμένος και κάτω από ποιες συνθήκες! – Αρνείται να εξαπατήσει τους συνανθρώπους του σχετικά με τις πεποιθήσεις του, με μία, όπως θα λέγαμε σήμερα, “δήλωση μετάνοιας”».²⁵ Σαντ και Αποστόλου κατατρεγμένοι από συνθήκες κρατικής τρομοκρατίας σκέφτονται με συγκλίνοντα στοχαστικά εργαλεία: «Ο Σαντ μάς δίνει, από την πλευρά της υλιστικής κοσμοθεωρίας, την πληρέστερη έως τότε εικόνα για την κοινωνία και την φύση».²⁶ Το έργο *Οι Ατυχίες της Αρετής*, όπως συνολικά το λογοτεχνικό έργο του Σαντ, πραγματεύεται με μέθοδο βιοματική-εικονοκλαστική, ζητήματα κατασκευής της ατομικής ψυ-

23. Michel Onfray, *La passion de la méchanceté: Sur un prétendu divin marquis* (Παρίσι: Éditions Autrement, 2014), 107-15.

24. Αποστόλου, «Κείμενα κριτικής λογοτεχνίας του Ν. Α. Κεφαλά ...».

25. Αποστόλου, «Πρόλογος», 25.

26. Στο ίδιο, 27.

χοσύνθεσης σε σχέσεις βίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης, εγκλεισμού και βασανιστηρίων, όσον αφορά φυλακισμένο και δεσμοφύλακα, κατ' επέκταση θύτη και θύμα: «Ο Σαντ μέσα από το έργο του αφ' ενός διακηρύσσει τις επαναστατικές-αναρχικές θέσεις του, αφ' ετέρου εκδικείται αυτούς που τον αποδιώχνουν, τον καταδιώκουν, τον φυλακίζουν».²⁷

Η πρώτη ελληνική μετάφραση του *Justine ou les Infortunes de la Vertu* ολοκληρώνεται μέσα σε ένα ιστορικό πεδίο έντονης ιδεολογικοπολιτικής πόλωσης, που συνοδεύεται από σχέσεις βίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης, εγκλεισμού και βασανιστηρίων. Δεδομένης της θέσης του μεταφραστή μέσα σε αυτές, δεν έμεινε ουδέτερη η διαδικασία της μετάφρασης, εφόσον και ο ίδιος βλέπει πως η σημειολογία του πρωτότυπου είναι σε ανάλογο βαθμό αυτοψυχολογική: «ο τρόπος με τον οποίο ο Σαντ διατυπώνει τα διανοήματά του εμφανίζει ένα έντονο προσωπικό χαρακτήρα που αποτελεί πρόσθετο θέλητρο γι' αυτόν που τον διαβάζει».²⁸ Μέσα από τη μορφή του μεταφράσματος αναδύονται υφολογικά και ψυχοδυναμικά στοιχεία που υποδηλώνουν έναν συγκεκριμένο τρόπο πρόσληψης του πρωτοτύπου. Τα στοιχεία αυτά, χωρίς να τεκμηριώνουν πρόθεση ή προσωπική βιογραφική εμπλοκή του μεταφραστή, φανερώνουν το πώς η μετάφραση ενεργοποιεί την υποκειμενικότητα ως ενδιάμεσο φίλτρο αναγνωστικής ερμηνείας. Όπως παραθέτει ο McMorran μέσω της Lucienne Frappier-Mazur, η αφηγηματική δομή της *Ζυστίν* φέρει αυτοβιογραφικό στυλ: «ο αυτοβιογραφικός χαρακτήρας αυτής της συνταγής στη Ζυστίν θα ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας, ακόμη και αν δεν τη συνόδευε μια υποσημείωση που αποδίδεται στον Σαντ»,²⁹ ενώ «η Ζυστίν έχει αρκετή ψυχολογική αξιοπιστία

27. Άννα Τσέα, «Πρόλογος» στο Μαρκήσιος ντε Σαντ, *Ο απατημένος πρόεδρος*, μτφρ.: Άννα Τσέα (Αθήνα: Ολκός, 1998), 8.

28. Αποστόλου, «Πρόλογος», 30.

29. Will McMorran, «Intertextuality and Urtextuality: Sade's *Justine Palimpsest*», *Eighteenth-Century Fiction* 19, τχ. 4 (2007): 14. <<https://doi.org/10.1353/ecf.2007.0025>>.

για να αποτελέσει ένα ομιλούν υποκείμενο».³⁰ Κατά τον Αποστόλου, μια ψυχο-βιωματική μυθοπλασία, όπως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σύμφωνα με την Frappier-Mazur η περίπτωση της Ζυστίν, αποτελεί ένα άρτιο μέσο ηθογραφίας: «το μυθιστόρημα, περισσότερο ή λιγότερο ρεαλιστικό, είτε ηθογραφικό ή ιστορικό, είτε με τη μορφή αυτοβιογραφίας, θ' αποτελέσει την καλύτερη μορφή λόγου που θα μας απεικονίσει αυτή την εποχή».³¹

Η μετάφραση του Αποστόλου φαίνεται να προσλαμβάνει τη Ζυστίν όχι ως αφηγηματική κατασκευή αποκομμένη από την εμπειρία, αλλά ως κείμενο που συγκροτείται μέσα από ένα δυναμικό πλέγμα μεταξύ μυθοπλασίας και επιτελεσμένης επιθυμίας. Ενδεικτική για την εμπειρική προσέγγιση είναι η φράση όπου η Ζυστίν αναθεματίζει τον εκτοπισμό της και τη στέρηση, με τρόπο που μέσα από τη μετάφραση βγαίνει η ανάλογη υποκειμενικότητα του Αποστόλου: «Je résolu [...] de gagner [...] ces pays éloignés m'imaginant que la paix et les repos si cruellement refusés pour moi dans ma patrie m'attendaient peut-être au bout du monde».³² «Αποφάσισα [...] να φτάσω [...] σε αυτές τις απομακρυσμένες περιοχές γιατί φανταζόμουνα πως ίσως θα μ' ανέμενε στην άκρη αυτή του κόσμου η ειρήνη κι η ανάπαυση που τόσο σκληρόκαρδα μου τις είχε αρνηθεί η πατρίδα μου».³³ Ενδεικτική επίσης της ανάδειξης του ψυχισμού του Αποστόλου είναι και η μετάφραση στην αναφώνηση ανακούφισης της Ζυστίν μετά το τέλος της αιχμαλωσίας από το κολαστήριο της Μονής της Αγίας Μαρίας των Δασών: «Ces funestes réflexions un peu calmées par le

30. Στο ίδιο, 367–90.

31. Αποστόλου, «Κείμενα κριτικής λογοτεχνίας του Ν. Α. Κεφαλά...».

32. Donatien Alphonse François de Sade, *Les Infortunes de la Vertu* (Παρίσι: Gallimard, 1970), 152.

33. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 160.

plaisir de me voir libre, je continuai ma route»³⁴ «Έπειτα από τους ολέθριους αυτούς συλλογισμούς, ηρέμησα χάρις στη χαρά που μου προκαλούσε η αντίληψη ότι ήμουν λεύτερη, και συνέχισα το δρόμο μου».³⁵ Η μετάφραση του Αποστόλου παραμένει γενικά πολύ κοντά στο πρωτότυπο, αλλά σε ορισμένα σημεία επιλέγει λέξεις που μετακινούν ελαφρά το ύφος ή το νοηματικό βάρος του κειμένου – όχι τόσο ώστε να αλλοιώσουν το νόημα, αλλά αρκετά ώστε να αποτυπωθεί το προσωπικό και πολιτικό του βίωμα.

Τέτοιες μικρές μετατοπίσεις είναι οι επιλογές «σκληρόκαρδα» και «λεύτερη», οι οποίες δεν υπάρχουν στην ίδια ένταση στο γαλλικό κείμενο και φορτίζουν τη μετάφραση με συνδηλώσεις της Αντίστασης και του εγκλεισμού. Με οριακές λοιπόν διακυμάνσεις στην πιστότητα, η μετάφραση αναδεικνύει ένα αίσθημα στέρησης της ελευθερίας για την οποία ο Αποστόλου αγωνίζεται: Οι όροι «σκληρόκαρδα» και «λεύτερη» μπορούν να παραπέμψουν στο λεξιλόγιο της Αντίστασης και των εμπειριών του εκτοπισμού — ένα συγκείμενο με το οποίο ο Αποστόλου συνδιαλέγεται. Οι επιλογές αυτές υποδηλώνουν την υποκειμενική εγγραφή της εμπειρίας στο σώμα της ηρωίδας, αφού τονίζουν τη ρήξη με τον εγκλεισμό. Η υποκειμενικότητα του μεταφραστή συναντάει συχνά στο κείμενο την απόκοσμη, ερεβώδη αισθητική του συγγραφέα μέσα από τα μοτίβα του εγκλεισμού και της απομόνωσης: «trois réduits obscurs et separés l'un à l'autre, fermés comme des prisons, étaient autour de ces puits»³⁶ «τρία σκοτεινά καταφύγια, χωρισμένα το ένα απ' το άλλο, αμπαρωμένα όπως εκείνα των φυλακών, υπήρχαν γύρω σ' αυτό το πηγάδι»³⁷, «nous aperçûmes un château perché sur le bord d'un précipice affreux et qui, paraissait

34. Sade, *Les Infortunes de la Vertu*, 202.

35. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 160.

36. Sade, *Les Infortunes de la Vertu*, 212.

37. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 172.

suspendu sur la pointe d'un roche escarpée, donnait plutôt l'idée d'une habitation de revenants que celle de gens faits pour la société».³⁸ «διακρίναμε έναν πύργο σκαρφαλωμένο στην άκρη του γκρεμού που δημιουργούσε περισσότερο την εντύπωση κατοικίας για φαντάσματα».³⁹ Η Ζυστίν ως αφηγήτρια περιγράφει τα μοτίβα –πρωτότυπα και μεταφρασμένα– σκαιώς. Το πρωτότυπο σκαιό ύφος έχει διατηρηθεί και στη μετάφρασή. Όμως προσδιορισμοί όπως το «affreux» ή ολόκληρα τμήματα της πρωτότυπης φράσης όπως «paraissait suspendu sur la pointe d'un roche escarpée», απουσιάζουν από τη μετάφραση. Η σκαιότητα τονίζει τη μηδενιστική πρόσληψη του Σαντ για την κοινωνία. Εδώ υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά στην αντίληψη, την οποία ο μεταφραστής καλείται να ξεπεράσει. Δεν θα ήταν πιο σεβαστικό να διαφυλάξει τα εκφραστικά μέσα του συγγραφέα, πλην όμως αποφεύγοντας τον απόλυτο μηδενισμό, ο οποίος εντοπίζεται στα σκαιώδη και απόκοσμα μοτίβα των φράσεων, και αφήνοντας ένα περιθώριο μιας λιγότερο πεσιμιστικής πρόσληψης που ταιριάζει περισσότερο στα πιστεύω του; Παρά το πλαίσιο της απαισιοδοξίας που κυριαρχεί στο Ζυστίν, ο Αποστόλου επιμένει να διαβάσει τον Σαντ ως υλιστή συγγραφέα, δηλαδή ως κάποιον που βλέπει τις ανθρώπινες πράξεις, τις επιθυμίες και τη βία ως ηθικά ζητήματα, συνδεδεμένα με υλικό, εμπειρικό υπόβαθρο. Με την αποφυγή του απόλυτα «απαισιόδοξου», ο μεταφραστής μεταφέρει το κέντρο της αίσθησης σε μια πιο χειραφετητική ανάγνωση. Επιλέγει, λοιπόν, μια σκόπιμη χαλάρωση στις πεσιμιστικές περιγραφές. Αντ' αυτού δίνει ένα σημασιολογικό βάρος στους προσδιορισμούς του εγκλεισμού: το «fermés» γίνεται «αμπαρωμένα».

Σε κάθε περίπτωση, η περσόνα της Ζυστίν δεν παύει να ενσαρκώνει τις αντιφάσεις στον ψυχισμό των Σαντ και Αποστόλου

38. Sade, *Les Infortunes de la Vertu*, 212

39. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 166.

με τις οποίες παλεύουν να ξεπεράσουν. Στη μεταφρασεολογική λεξικολογία των Σαντ και Αποστόλου οι αυτοχαρακτηρισμοί της Ζυστίν αποδίδονται ως «ενάρετη»–«vertueuse», «έντιμη»–«honnête», αλλά στον ίδιο βαθμό «καταξεφτελισμένη»–«trop humiliée» και «καταντροπιασμένη»–«trop honteuse». Η Ζυστίν αναπαριστά μια φιγούρα θύματος, η οποία, όπως προκύπτει από τον δοκιμιακό πρόλογο του Αποστόλου και την περιγραφή της εσωτερικής της σύγκρουσης, λειτουργεί για τον μεταφραστή ως ένα ψυχολογικό ανάλογο. Και λειτουργεί ως ανάλογο, διότι, ενώ αφουγκράζεται την Ζυστίν, επειδή αναλόγως υπομένει όσα υπομένει και ο ίδιος: «μοναδική ελπίδα γι' αυτήν, η μέλλουσα ζωή κοντά στη Θεία πρόνοια, όπου ελπίζει να βρει δικαίωση για τα συνεχή βασανιστήριά που υφίσταται στην παρούσα, γιατί υποστηρίζει πάντα και με συνέπεια τις αρχές της υπερκόσμιας αυτής δύναμης»,⁴⁰ εντούτοις δεν συμμερίζεται την ελπιδολογία της για μεταφυσική δικαίωση, αφού ταυτίζεται με την καθαυτή εγκόσμια «υλιστικότητα» του Σαντ: «η απάντηση που δίνει το ρωμαλέο του μυαλό [του Σαντ] είναι η ολοκληρωτική άρνηση της ανώτερης δύναμης σαν ηθικής δύναμης».⁴¹ Ο ίδιος αναγνωρίζει στον Σαντ και στον εαυτό του μια κοινή εμπειρία θυματοποίησης μέσα σε ένα σύστημα καταπίεσης. Τα ένστικτα της Ζυστίν καλούνται σε αφύπνιση κόντρα στην ψυχική φθορά που προκαλεί η σύγκρουση αντικρουόμενων κοινωνικών επιταγών, οι οποίες εσωτερικεύονται και αποδιοργανώνουν την αυτοαντίληψή της. Η γλώσσα της αφύπνισης μπορεί να σταθεί αρκετή ώστε καταδικάσει τον λογοτέχνη όπως στην περίπτωση του Σαντ: «ο λογοτέχνης μπορεί να καταδικαστεί για την αφύπνιση της γλώσσας όπως ο Σαντ καταδικάστηκε ως άσεμνος».⁴² Σε αμφότερες περιπτώσεις, οι καταδίκες του μεταφραστή

40. Αποστόλου, «Πρόλογος», 17.

41. Στο ίδιο, 21.

42. Γαλανάκη, «Η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι πάντοτε παράνομη».

και του συγγραφέα υπήρξαν οι γλώσσες τους. Η Ζυστίν τούς ενώνει σαν μια μεταγλώσσα που μιλάει για τις καταδίκες και τον δύο.

Σαδομαζοχιστική και εξεγερσιακή - αφυπνιστική διάσταση της μετάφρασης

Η μέθοδος για την υπέρβαση των αντιφάσεων συνίσταται στη διαλεκτική συντριβή της ηθικολογικής αρετολογίας από τη σαδική αντίληψη του εγκλήματος, η οποία ερμηνεύεται ως έκφραση φυσικών, σχεδόν βιολογικών, ορμών. Στη μετάφραση του Αποστόλου το έγκλημα ανυψώνεται, όταν με αφυπνιστικό στόμφο, η κλεπταποδόχος Μαντάμ Ντυμπουά, προσπαθεί να αφυπνίσει το θύμα – δηλαδή την Ζυστίν– από τον λήθαργο της θείας αρετής, ώστε να αντιληφθεί τη διαλεκτική σχέση αρετής/εγκλήματος:

«Non, non, Sophie. Cette providence n'est faite que pour nos mépris... convaincs toi bien que dès qu'elle nous place dans une situation où le mal nous devient nécessaire, et qu'elle nous laisse en même temps la possibilité de l'exercer, c'est que ce mal sert à ses lois comme le bien».⁴³
«Όχι! Όχι Σοφία!⁴⁴ αυτή η θεία Πρόνοια υπάρχει μόνο για να την καταφρονούμε... πείσου απόλυτα ότι η θεία πρόνοια μια και μας τοποθετεί σε κατάσταση που το κακό μας γίνεται αναγκαίο και σύγχρονα μας παραχωρεί τη δυνατότητα να το ασκούμε, αυτό συμβαίνει γιατί το κακό υπηρετεί τους νόμους της όπως και το καλό».⁴⁵

Στη μετάφραση η αρχική επίκληση στο έγκλημα γίνεται με τόνο πιο επιτακτικό. Τα θαυμαστικά δίνουν επιτακτική βαρύτητα. Η φράση

43. Sade, *Les Infortunes de la Vertu*, 107.

44. «Σοφία» είναι το ψευδώνυμο που χρησιμοποιεί η Ζυστίν για την ταυτότητά της, μέχρι το τέλος της αφήγησής της.

45. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 54.

«πείσου απόλυτα» αντί του απλού «πείσου καλά/σωστά» [convaincs-toi bien] ενισχύει τη ρητορική αυθεντία του προσώπου που μιλάει υπέρ του εγκλήματος. Κατά τη σαδική φιλοσοφία, με την εγκληματική σκέψη το θύμα υπερβαίνει την κατάσταση του, γιατί χάρη σε αυτή εγείρονται αποτελεσματικότερα τα ένστικτα στα οποία έχει φυσικό δικαίωμα. Έτσι, ο Αποστόλου κόντρα στη μητροφιλική ηθική της Ζυστίν αποδίδει εξεγερτικά στην ελληνική γλώσσα τα μητροκτόνα ένστικτα του ομοφυλόφιλου Μπρεσσάκ, τον οποίο ο μητρικός έλεγχος πάνω στην ασωτία του φύλου του έχει καταστήσει θύμα και ταυτόχρονα μισογύνη: «mais si j'essayais de lui parler de sa mère, je ne voyais plus que du dépit, la haine la plus invétérée contre cette mère respectable, et la révolte la plus constatée contre les sentiments de la nature».⁴⁶ «αν όμως επιχειρούσα να του μιλήσω για την μητέρα του, δεν δέκρινα πια τίποτα άλλο σ' αυτόν εξόν από περιφρόνηση. Με άλλα λόγια αντιλαμβανόμουν το πιο ριζοβολημένο μίσος ενάντια σ' αυτήν την αξιοσέβαστη μητέρα και μια απόλυτα ριζοβολημένη εξέγερση ενάντια στα αισθήματα της φύσης».⁴⁷ Το «la haine la plus invétérée» φορτίζεται ψυχολογικά και ιδεολογικά με τον στιβαρό χαρακτηρισμό «το πιο ριζοβολημένο μίσος», ενώ ο όρος «révolte» προσδιορίζεται ως «απόλυτα ριζοβολημένη». Το σπάσιμο της ενιαίας φράσης σε δύο δεν είναι απλή συντακτική επιλογή. Χαρίζει αυτοτέλεια στη δεύτερη διαπίστωση και βοηθάει στην ερμηνευτική εστίαση της εγκληματικής εξέγερσης ως ένα βαθιά ριζωμένο ψυχικό μηχανισμό. Το «ριζοβολημένη» που διαφέρει από το πρωτότυπο, «constatée» [«διαπιστωμένη»] τονίζει τη βαθιά υπαρξιακή σημασία που έχει για τον μεταφραστή η έννοια της εξέγερσης.

Η εξέγερση για τον Αποστόλου είναι ριζοβολημένη, διότι πηγάζει, όπως και στον Σαντ, από τις ρίζες μιας «σκοτεινής επιθυμίας

46. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 121.

47. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 70.

για πραγματοποίηση εξέγερσης εναντίον των ανθρώπινων νόμων».⁴⁸ Πραγματιστικά μιλώντας: των νόμων που τον φυλακίζουν, τον δολοφονούν, τον βασανίζουν, τον εκτοπίζουν. Και για να καθίσταται η επιθυμία για εξέγερση σκοτεινή σημαίνει ότι οι ρίζες της είναι πολύ βαθιές. Στον Σαντ αυτή η βαθιά, σκοτεινή επιθυμία είναι έμφυλη, διότι όπως ισχυρίζεται η Μποβουάρ «μέσω της ασωτίας του φύλου στην πιο αποκρουστική και ταυτόχρονα σαγηνευτική μορφή της, ο Σαντ ικανοποιεί αυτή την επιθυμία που τον στοιχειώνει».⁴⁹ Η επιλογή του μεταφραστή για τον χαρακτηρισμό «ριζοβολημένο/η» είναι, πέρα από σαδικά συνεπέστατη, υπερβατική για το «είναι» του Αποστόλου ως άτομο. Την ίδια βιωματική-εξεγερσιακή δυναμική ακολουθεί με μεγαλύτερη πιστότητα η μετάφραση και στο ανάθεμα της Ζυστίν απέναντι στις αντιφάσεις της αρετολογίας, η οποία δεν την βοήθησε να διασώσει την παρθενία της από την έμφυλη βία των ίδιων των εκπροσώπων της, ούτε να την παρηγορήσει μέσα σε συνθήκες γυναικο-εγκλεισμού και κακοποίησης στις οποίες οδηγήθηκε: «*Ô decrets incompréhensibles de la providence, daignez donc un instant vous ouvrir à mes yeux si vous ne voulez pas que je me révolte contre vos lois*».⁵⁰ «Ω! Ακατανόητα θεσπίσματα της θείας Πρόνοιας! Ευареστηθείτε ν' αποκαλυφθείτε μια στιγμή στους οφθαλμούς μου, αν δεν θέλετε να εξεγερθώ ενάντια στους νόμους σας!».⁵¹ Τις αλλεπάλληλες κρίσεις συνείδησης που προκαλούν τα δεινά στην Ζυστίν, ακολουθούν ξεσπάσματα. Μέσα από τα επαναστατικά ξεσπάσματά της, από τα όποια ξεπροβάλλει η εμπειρία του Σαντ, στην ελληνική μετάφραση ξεπροβάλλει η εμπειρία του Αποστόλου: «*J'en demande aujourd'hui pardon au ciel, mais la révolte fut bien près de*

48. Σιμόν Ντε Μποβουάρ, *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Τζένη Κωνσταντίνου (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2022), 269.

49. Στο ίδιο.

50. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 169.

51. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 124.

mon cœur»⁵² «Σήμερα ζητάω συγγνώμη απ' τον ουρανό. Τότε όμως η επανάσταση βρέθηκε πολύ κοντά στην καρδιά μου».⁵³ Στον βαθμό που ο λόγος διαμορφώνει εξεγερσιακή ρητορική, ο Αποστόλου ακολουθεί την τεχνική της εστίασης στο μέρος της φράσης που «γέρνει» προς αυτήν. Έτσι με την ίδια μέθοδο σπάει πάλι τη μία φράση σε δύο. Στον τελευταίο κύκλο των μαρτυριών η επίθεση της εξουσίας κλιμακώνεται σε δύο επίπεδα κυριαρχίας: το βαθύ έμφυλο και το επιφανειακό εργασιακό.

Η Ζυστίν παγιδεύεται σε ένα άντρο κιβδηλοποιών, οι οποίοι, αφού ελέγξουν το γυναικείο σώμα της, δεσμεύουν και τα εργατικά της χέρια. Σε αυτό το κομβικό σημείο η αφηγηματική δράση κλιμακώνεται. Η σαδική σημειολογία χτυπάει κυκλικά σε όλο το μήκος και βάθος την εμπειρία του μεταφραστή (κακοποίηση–δολοφονία της αντιστασιακής αδερφής του από ολοκληρωτικές δυνάμεις εξουσίας, εγκλεισμός, ταξική εκμετάλλευση): «je te mène servir des faux monnayeurs, catin»· «σε πηγαίνω να υπηρετήσεις κιβδηλοποιούς πόρνη», «tu travailleras douze heures par jour à tourner cette roue, tu ne reverras jamais le ciel, tu seras morte à la peine», «ils me saisirent dépouillèrent et m'enchaînèrent, il n'y avait pas un quart d'heure que j'étais à cette fatale roue»· «θα εργαζόσαι δώδεκα ώρες την ημέρα γυρνώντας τη ρόδα, δεν θα ξαναδείς ποτέ σου τον ουρανό, θα πεθάνεις πάνω στην δουλειά σου», «με αρπάζουν, με γυμνώνουν και με αλυσοδέουν. Σε ένα τέταρτο βρισκόμουν δίπλα σε αυτή την απαίσια ρόδα».⁵⁴ Στο μέρος της εξιστόρησης ο δοκιμακός λόγος συναντάει περίτεχνα τη λογοτεχνική αφήγηση: ο επικεφαλής της σπείρας, ο Νταλβίλ, αναπτύσσει το σκεπτικό (του Σαντ) πάνω στον φυσικό ανταγωνισμό της δύναμης, ο οποίος περνάει σε σχέσεις οικονομίας: «δεν είναι πια η φυσική δύναμη που καθορίζει την κοινωνική θέση, αλλά εκείνη που καταχτιέται από τα πλούτη. Ο πλούσιος άνθρωπος

52. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 203.

53. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 162.

54. Στο ίδιο, 168.

έγινε ο πιο δυνατός, ο φτωχότερος ο πιο αδύνατος». ⁵⁵ Η συντήρηση της οικονομικής δομής μέσα από την οποία ο οικονομικά ισχυρός παραμένει ισχυρός προϋποθέτει την υποταγή σε αυτήν της γυναίκας ως φύλο: «χρησιμοποιώ τη γυναίκα από αναγκαιότητα. Η προσβολή που γίνεται σε βάρος μια γυναίκας, αποτελεί για τον άντρα έναν τίτλο που του δίνει το δικαίωμα ν' αποκτήσει κι έναν δεύτερο». ⁵⁶ Ο Αποστόλου εκφράζεται στενά από τη δοκιμακότητα του λόγου σε αυτό το σημείο, αφού στον πρόλογο γράφει για αυτό πως ο Σαντ: «δεν εννοεί ούτε για μια στιγμή ν' αποσπαστεί από την αμείλιχτη αιτιοκρατία που κυβερνά τη βάση της κοινωνίας». ⁵⁷ Η στενή συνέκφραση τον οδηγεί στο να διατηρήσει υψηλό βαθμό πιστότητας, η οποία δεν οφείλεται σε κάποια εγγενή απαίτηση του δοκιμακού είδους – του οποίου το ύφος μπορεί να εναλλάσσεται από λογοτεχνικό σε θεωρητικό – αλλά από τη δική του μεταφραστική στρατηγική, που στοχεύει στη διατήρηση της εννοιολογικής ακρίβειας και της επιχειρηματολογικής συνοχής του πρωτοτύπου.

Στον βαθμό που το ύφος του κειμένου «λογοτεχνίζει», το βίωμα του μεταφραστή το μεταβάλλει σε λίγο περισσότερο πληθωρικό: «*ce peut être un titre pour lui en faire un second*». ⁵⁸ «αποτελεί έναν τίτλο που του δίνει το δικαίωμα ν' αποκτήσει κι έναν δεύτερο». Η πληθωρικότητα έγκειται στη χρήση του όρου “δικαίωμα” το οποίο απουσιάζει, καθόλου τυχαία, από την πρωτότυπη πρόταση. Ο δικαιωματικός λόγος είναι ύποπτος για τον Σαντ, διότι προϋποθέτει μια έννοια κοινωνικής σύμβασης την οποία φιλοσοφικά δεν αποδέχεται σε καμία περίπτωση. Ακόμα και αν το δικαίωμα είναι δικαίωμα κυριαρχίας, η πληθωρική χρήση του όρου δίνει στον μεταφραστή τη δυνατότητα να παίζει με όρους

55. Στο ίδιο, 169.

56. Στο ίδιο, 166.

57. Αποστόλου, «Πρόλογος», 24.

58. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 216.

κοινωνικού δικαιωτισμού στον λόγο: το δικαίωμα μπορεί να αντιστραφεί έμφυλα ή κοινωνικά και ο Αποστόλου παλεύει για αυτό.

Σε συνέχεια της βιωματικής πρόσληψης, ο Αποστόλου βλέπει σε επίπεδο υφολογίας του σαδικού λόγου μέσα στη *Ζυστίν*, πως «Τα ανθρώπινα κτήνη, που αποτελούν τους απολογητές του κακού στον Σαντ, ο αριστοτέχνης αυτός του ανθρώπινου λόγου, τα υποχρεώνει να απευθύνονται στο θύμα με μία επίπλαστη ευγένεια, για να δώσει με αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα στον αναγνώστη να ζήσει έντονα την απύθμενη υποκρισία τους».⁵⁹ Η Σιμόν ντε Μποβουάρ ερμηνεύει αυτή την υποκρισία ως έκφραση της πατριαρχικής ηθικής, η οποία επιβάλλεται στις γυναίκες και διαμορφώνει τη θέση της Ζυστίν ως «θηλυκού» υποκειμένου μέσα στην κοινωνία. Το είδος αυτό της υποκρισίας είναι «το σεξουαλικό ένστικτο που έχει μετατραπεί σε ιδεολογικό εργαλείο καταπίεσης μέσω της μονογαμίας την οποία ο άντρας επιβάλλει για λόγους ελέγχου, ενώ δεν την υφίσταται ο ίδιος με την ίδια αυστηρότητα».⁶⁰ Κατά τον Αποστόλου, μέρος της «απύθμενης υποκρισίας» των σαδικών υποκειμένων εντοπίζεται στη μονογαμική ηθική της εποχής. Πρόκειται για μια κίβδηλη ηθική κατασκευή, που διαμορφώνει την ψυχοσεξουαλική ταυτότητα των ατόμων, ενώ στην πράξη λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου: επιτρέπει στους κυρίαρχους των σχέσεων εξουσίας να μονοπωλούν για τον εαυτό τους τις πολυγαμικές δυνατότητες –και γενικότερα τις φυσικές δυνατότητες– με τις οποίες η φύση προικίζει κάθε έμψυχο ον. Ο ίδιος ο Σαντ έχει γράψει για αυτό πως «οι παπάδες είχαν σοβαρότατους λόγους, όταν καταδίκάζαν τη λαγνεία: με την απαγορευτική τους εντολή κράτησαν μόνο για τον εαυτό τους τη γνωριμία με αυτά τα ιδιωτικά αμαρτήματα και τη δυνατότητα συγχώρεσής τους, κι απέκτησαν έτσι μια εκπληκτική κυριαρχία πάνω στις γυναίκες κάνο-

59. Αποστόλου, «Πρόλογος», 31

60. Σιμόν ντε Μποβουάρ, *Το δεύτερο φύλο*, τ. Β': *Η βιωμένη εμπειρία*, μτφρ. Τζούλια Τσακνιά (Αθήνα: Κάκτος, 1994), 231–40, 248–55.

ντας εύκολη για τον εαυτό τους μια καριέρα ασέλγειας χωρίς όρια». ⁶¹ Ο Αποστόλου, όπως και ο Σαντ, είχε καταλάβει πως «η μονογαμική αυτή μορφή», πάνω στην οποία στηρίζεται όλη η έμφυλη ηθικολογία, στην ουσία «αποτελεί συχνότατα ένα τύπο που καλύπτει μια κρυφή πολυγαμία κυρίως από την πλευρά του άντρα». ⁶² Η έμφυλη βία, η ανθρώπινη αποκτήγνωση, η επίπλαστη ευγένεια, η μονογαμική ηθική και η κρυφή πολυγαμία, όλο το σύνολο της «απύθμενης υποκρισίας» το οποίο στηλιτεύει ο Σαντ, συγκεράζονται στα λόγια του αρχι-κακοποιητή κληρικού Πατέρα Αντονέν, όταν μπρος «στα πλημμυρισμένα στο δάκρυ μάτια» της Ζυστίν της λέει: «Θα συνηθίσεις, θα συνηθίσεις. Δεν υπάρχει στη Γαλλία σπίτι στο οποίο να μορφώνουν τα κορίτσια καλύτερα από το δικό μας». ⁶³ Ο πρωτότυπος λόγος είναι στηλιτευτικός της υποκρισίας στο βαθμό που για το καταγγελλικό ύφος του μεταφραστή δεν απαιτείται παρά απλά η τήρηση του κανόνα της πιστότητας. Σύμφωνα με τον Αποστόλου, ο λογοτέχνης οφείλει να συγχρονίζεται με τον λόγο της εποχής του. Οφείλει να εκφράζει τα ρήγματα, τις αντιφάσεις και τις ανάγκες του παρόντος. Αν λοιπόν, όπως γράφει, η εποχή του είναι «πολυσύνθετη και σε συνεχή αναστάτωση», και αν οι άνθρωποι που αυτή διαμορφώνει είναι «νέοι στην ψυχοσύνθεσή τους, στο ρεαλισμό τους ακόμα», ⁶⁴ τότε απαιτούνται νέες μορφές λόγου.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Αποστόλου διακρίνει μια ψυχοσύνθεση θηλυκότητας που μοιάζει ανησυχητικά με αυτή της Ζυστίν στον Σαντ: μια ψυχοσύνθεση μαζοχιστική. Δηλαδή μια ταυτότητα διαμορφωμένη μέσα από τη βία, την ενοχή και την υποταγή στις ηθικές

61. Μαρκήσιος ντε Σαντ, *Η φιλοσοφία στο μπουντουάρ*, μτφρ: Βασίλης Καλλιπολίτης (Αθήνα: Εξάντας, 1979), 179.

62. Λευτέρης Αποστόλου, «Πρόλογος» στο Ζαν Στεφανί Σερμπουλιέ, *Δικαίωμα στο Σεξ*, μτφρ.: Λευτέρης Αποστόλου (Αθήνα: Δελβενακιώτης, 1966), 12.

63. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 136.

64. Αποστόλου, «Κείμενα κριτικής λογοτεχνίας του Ν. Α. Κεφαλά...».

απαιτήσεις της εποχής: «η μονογαμική οικογένεια περνάει σήμερα μια οξύτατη κρίση, αντανάκλαση της γενικότερης κρίσης της σύγχρονης κοινωνίας», «για τα εκατομμύρια των άλλων ατόμων που ζουν και σήμερα μια ζωή Σαντ, η μαζοχιστική ζωή και κατάχρηση αποτελεί για τα ίδια πηγή πνευματικής κατάπτωσης και σωματικού εκφυλισμού».⁶⁵ Η πνευματική κατάπτωση και ο σωματικός εκφυλισμός που προκαλεί η μαζοχιστική υποβολή, όσον αφορά σε σχέσεις εξουσίας, εμφανίζονται στα δραματικά λόγια της Ζυστίν όταν πέφτει θύμα των κιβδηλοποιών: «αν υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να διασκεδάσουν με τον πόνο των άλλων, υπάρχουν άλλα όντα με βάρβαρη ψυχοσύνθεση, που απολαμβάνουν τα ίδια θέληγτρα χωρίς άλλο αίτιο, εξόν από τη χαρά που δίνει η έπαρση ή η περιέργεια της πιο απαίσιας μορφής».⁶⁶ Στο μεταφρασμένο κείμενο ο όρος «*barbarement organisés*» αποδίδεται με ψυχολογικούς όρους ως «με βάρβαρη ψυχοσύνθεση», ενώ η ασάφεια αν τα «*il est des hommes*», «*il est des êtres*» αφορούν συγκεκριμένα τον Νταλβίλ ή γενικά τους απάνθρωπους χαρακτήρες, πάει προς στη γενικότητα: «υπάρχουν άνθρωποι» – «υπάρχουν όντα». Η χρήση της φορτισμένης αυτής γλώσσας παράγει ένα μεταβιωματικό ύφος, όπου η ιδεολογική εμπειρία του Αποστόλου εγγράφεται στην ερμηνευτική πράξη: ο μεταφραστής μεταφέρει στην εμπειρία της Ζυστίν τον εσωτερικό του κόσμο. Προβάλλει ενδεχομένως τραύμα, διεκδίκηση, ή ηθικό στοχασμό.

Ο Foucault για μια περίπτωση θυματοποίησης τύπου Ζυστίν γράφει πως «Η εξουσία δεν καταστέλλει απλώς τα σώματα. Παράγει λόγους, υποκείμενα, αλήθειες, ηθικές. Εκεί όπου φαίνεται να τιμωρεί ή να φιμώνει, στην πραγματικότητα διαμορφώνει και ορίζει το τι είναι δυνατόν να ειπωθεί, να βιωθεί και να είναι κανείς».⁶⁷ Κάνει λόγο ακριβώς για υποκείμενα που έχουν αφομοιώσει εσωτε-

65. Αποστόλου, «Πρόλογος» στο Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 15.

66. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 172.

67. Michel Foucault, *La volonté de savoir* (Παρίσι: Gallimard, 1976), 30.

ρικά την ταυτότητα του θύματος, όπως αυτή που έχει κατασκευαστεί από λόγους ηθικής, φύλου, εξουσίας. Οι αποδέκτες/τριες αυτής της ηθικολογίας, όπως είναι η Ζυστίν, δεν είναι πάρα ένα είδος μεταθυμάτων, που η ηθική αυτή έχει “πλάσει” με τρόπο τέτοιο ώστε να απολαμβάνουν τη σεξουαλική ηδονή του προκαλούμενου πόνου ως μια εγκληματικού τύπου μονόπλευρη τιμωρητική εκμετάλλευση εις βάρος τους, προς τέρψη-ικανοποίηση του αυταρχικού σαδιστή τους: στην έμφυλη εξουσία «το θηλυκό μερικές φορές υποτάσσεται με μαζοχιστική συγκαταβατικότητα: παίζει το ρόλο του θύματος και η υποταγή του δεν είναι παρά ένα ατελείωτο κατηγορώ».⁶⁸ Ο μονόπλευρος μαζοχισμός της Ζυστίν, την οδηγεί σε μια αυτοκατηγορηματικότητα: «vous offrir l' exemple le plus frappant des malheurs de l' innocence et de la vertu. C'est accuser la providence, c'est s'en plaindre, c'est une espèce de crime et je ne l'ose pas...»⁶⁹ Αυτό το μαζοχιστικό “κατηγορώ” της έμφυλης μεταθυματοποίησης της Ζυστίν αποτύπωσε με μποβουαρικό ύφος ο Αποστόλου: «να σας προσφέρω το πιο χτυπητό παράδειγμα των συμφορών της αγνότητας, θα έμοιαζε με το να κατηγορώ τη Θεία Πρόνοια, θα ‘ταν σαν έγκλημα και δεν το αποτολμώ».⁷⁰ Όπως ο McMorran επισημαίνει, «η Ζυστίν είναι μια ψυχαναγκαστική και απρόθυμη αφηγήτρια, απεγνωσμένη στις εκκλήσεις της προς τους ακροατές της και ντροπιασμένη για τον ρόλο της ιστορικού που πρέπει να αναλάβει».⁷¹

Μέσα από όλη αυτή τη λεπτή ένταση, αναδεικνύεται μια σιωπηλή πράξη εξέγερσης: η αφήγηση ως άρνηση σιωπής. Η μετάφραση υιοθετεί έναν φεμινιστικό τόνο που ταιριάζει στην ριζοσπαστική κριτική της Σιμόν ντε Μποβουάρ απέναντι στο φαινόμενο της γυναικείας υποτα-

68. Μποβουάρ, *Το δεύτερο φύλο*, 604.

69. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 91.

70. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 36.

71. McMorran, «Intertextuality and Urtextuality», 7.

γής. Το «l' innocence et de la vertu» μεταφράζεται ως «αγνότητας» παραπέμποντας στην μποβουαρική κριτική της πατριαρχικής ανάγνωσης για τη γυναίκα ως τη βρώμικη φύση που πρέπει να εξαγνιστεί. Εντός των διακυμάνσεων, η σύγκρουση ανάμεσα στην προσωπική αλήθεια και τη «Θεία Πρόνοια» διατηρείται. Παρακάτω, ο Αποστόλου, εφόσον γνωρίζει τις λειτουργίες του ηθικού λόγου, μεταφέρει πιστά τη σαδική σημειολογία: «θέματα που με πληγώνουν στα βάθη του είναι μου, προσβάλλουν τις αισθήσεις μου»,⁷² αναφωνεί η Ζυστίν, όταν αιχμάλωτη των γυναικοφυλάκων κληρικών, λειτουργών της δικής της ηθικής, καταμαρτυρά τις βλάσφημες, υπερβίαιες, ασελγείς πρακτικές εκ μέρους τους. Η λειτουργία του ηθικού λόγου έγκειται στον έλεγχο της βαθιάς συνείδησης. Εκεί ο σαδικός λόγος απαντάει και η μετάφραση του Αποστόλου ακολουθεί. Πριν την αιχμαλωτίσουν οι καλόγεροι, η αρετολογία τους έχει διασφαλίσει την Ζυστίν ως αιχμάλωτη του εαυτού της.

*Συμπεράσματα: το σημασιολογικό
και πραγματολογικό βάθος της μετάφρασης*

Ο Αποστόλου αντιλαμβάνεται πως η σαδική σημειολογία σκάβει στα βαθιά σημεία του υποσυνείδητου, αφού όπως λέει: «Ο Σαντ, παραμερίζοντας κάθε κοινωνική συμβατικότητα, είχε τη δυνατότητα να γνωρίζει το υλικό υπόβαθρο της ατομικής και κοινωνικής ζωής (ένστικτα, υλικές παραγωγικές σχέσεις) πολύ βαθύτερα και να τη μεταβάλλει σε πραγματικότητα».⁷³ Εκεί είναι που (κατά Φρόιντ) πιστεύει ότι η μονογαμική ηθικολογία καταπιέζει το σεξουαλικό ένστικτο, ώστε να κάτσει

72. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 114.

73. Αποστόλου, «Πρόλογος» στο Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 15.

αυτή στην επιφάνεια: «κάθε κατάπιξη του σεξουαλικού ενστίκτου και μάλιστα βίαιη απ' το συνειδητό που διαμορφώνεται κάθε φορά απ' τις επικρατούσες κοινωνικές και θρησκευτικές δοξασίες, τα ήθη και έθιμα, απωθεί την επιθυμία προς το υποσυνείδητο».⁷⁴ Στα βάθη αυτά η Ζυστίν πνίγει την ενστικτώδη αντίδραση να εγκληματήσει απέναντι στα εγκλήματα: «προσπαθούσα στα βάθη της συνειδήσής μου να πνίξω αυτό το άθλιο πάθος που την κατέτρωγε».⁷⁵

Από τα κατάβαθα αυτά της συνείδησης, τα οποία εξυπηρετεί η σημειολογία του “βαθέως”, του “υπόγειου”, του “απόμακρου”, του “απομονωμένου” και “απόκοσμου”, ο Σαντ αφυπνίζει τα ένστικτα του μεταθύματος μέσα από τον αποδοκιμαστικό λόγο του δυνάστη Νταβίλ προς την Ζυστίν: «pleure, souffre et tâche de trouver si tu peux dans le sein des fantômes que tu révéres, ce que ta credutilité t' a fait perdre».⁷⁶ Η δύναμη του αφυπνιστικού λόγου κάνει τον Αποστόλου να ανεβάσει την πληθωρικότητα στο ύφος της μετάφρασης, ώστε να δουλέψει ακόμα πιο αφυπνιστικά: «κλάψε, υπόφερε και προσπάθησε να βρεις αν μπορείς στα κατάβαθα των φαντασμάτων που λατρεύεις, πόσα έχασες με την αλαφροπιστία σου».⁷⁷ Οι λέξεις «κατάβαθα», «πόσα έχασες», «αλαφροπιστία» χτίζουν ένα ύφος με το ψυχολογικό βάθος, την ποσοτική δραματοποίηση στην απώλεια και την υποτιμητική λαϊκή χροιά που χρειάζεται ο Αποστόλου.

Η σχέση κοινωνικών δομών και μονογαμίας για τον Αποστόλου είναι μια σχέση βάθους, αφού στο σκεπτικό του μιλάει για υποσκαφή τους: «η μονογαμική μορφή οικογένειας “υποσκάπτεται” συνεχώς έως τα σήμερα, τόσο από τα κοινωνικά συστήματα αδικίας από τα οποία πέρασε και κάτω από τα οποία συνεχίζει και σήμερα να ζει η ανθρω-

74. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 13.

75. Στο ίδιο, 73.

76. Sade, *Les Infortunes de la vertu*, 218.

77. Σαντ, *Οι ατυχίες της αρετής*, 180.

πότητα».⁷⁸ Ο Αποστόλου βλέπει την πάλη για τη σεξουαλική-έμφυλη χειραφέτηση ως πάλη για χειραφέτηση οικονομική, πολιτική, κοινωνική, που πολώνεται σε βαθιά σημεία και οδηγεί στην κοινωνική απελευθέρωση. Από εκεί, ο Αποστόλου θεωρεί πως με την κοινωνική ρήξη θα ανοίξει ο δρόμος προς τη σεξουαλική απελευθέρωση και στο βαθύ θεμέλιο της σεξουαλικής ελευθερίας θα οικοδομηθεί ένα νέο εποικοδόμημα: «με την υπερνίκηση της σύγχρονης κοινωνίας θα έχει ξεπηδήσει η νέα μονογαμική οικογένεια που εκτός από την σεξουαλική συγγένεια που θ' αποτελεί το υλικό της βάθρο, θα στηρίζεται και στο τεράστιο ιδεολογικό εποικοδόμημα που θα είναι δυνατόν να της προσδώσουν οι ελεύθεροι, οικονομικά ανεξάρτητοι, και πνευματικά ανεπτυγμένοι άντρες και γυναίκες της αυριανής κοινωνίας».⁷⁹ Η εμπειρία του Αποστόλου, ως πολιτικού υποκειμένου σε συνθήκες καταστολής και εξορίας, εγγράφεται στη μετάφραση της *Ζυστίν* ως πράξη λόγου που μετασχηματίζει το πρωτότυπο σε ιδεολογικό μετα-κείμενο, καθώς, όπως τονίζει ο Levý βασισμένος στη θεωρία της μετα-κειμενικότητας του Popovič:

«Ο μεταφραστής, του οποίου το μέλημα είναι η αληθινή κατανόηση του κειμένου, πρέπει να βασίσει την ερμηνεία του στις ιδεολογικές και αισθητικές αξίες που το κείμενο περιέχει, είτε ορατές είτε λανθάνουσες. Έτσι, [...] μπορεί να ανακαλύψει νέους τρόπους να το δει ή να αποκαλύψει κάποιες πτυχές που μέχρι τώρα ήταν άγνωστες».⁸⁰

Η μετάφραση συγκροτείται ως πεδίο αφύπνισης και ρήξης με τη συμβολική τάξη της εποχής του, αναδεικνύοντας τη γυναικεία υποταγή ως συνάρτηση των ταξικών, έμφυλων και εξουσιαστικών μηχανισμών

78. Αποστόλου, «Πρόλογος» στο Σερμπουλίε, *Δικαίωμα στο σεξ*, 12.

79. Στο ίδιο, 13.

80. Ann Beylard-Ozeroff, Jana Králová και Barbara Moser-Mercer, επιμ., *Translators' strategies and creativity: Selected papers from the 9th International Conference on Translation and Interpreting, Prague, September, 1995: In honor of Jiří Levý and Anton Popovič* (Άμστερνταμ: John Benjamins, 1998), 9.

του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους. Στον βαθμό επομένως που η θέση της γυναίκας στην κοινωνία μετατοπίζεται, μετατοπίζεται και το κοινωνικό επίκεντρο της κριτικής στην οποία στοχεύει η μετάφραση του σαδικού λόγου. Από το μετεμφυλιακό κράτος, η περιπέτεια του Σαντ στην Ελλάδα συνεχίζεται στο πρώιμα χρόνια της Μεταπολίτευσης.

*Οι επόμενες μεταφράσεις (1991–2011): εκδότες,
μεταφραστές, υποδοχή*

Το εγχείρημα του Δελβενακιώτη να ταξιδέψει το έργο στην Ελλάδα δεν προχώρησε αποτελεσματικά. Ο κύκλος μυθιστοριογραφίας της Ζυστίν για πολλά χρόνια παρέμενε σχετικά άγνωστος στο ελληνικό κοινό μέχρι τη δεύτερη μετάφραση της δεύτερης εκδοχής του μυθιστορήματος *Justine ou Les Malheurs de la vertu* το 1991 από τις εκδόσεις Λιβάνη σε μετάφραση Μίρκας Σκάρα. Η δεύτερη μετάφραση υλοποιήθηκε σε μια περίοδο όπου οι μεταφραστικές ταυτίσεις και οι προσεγγίσεις των σαδικών μορφών με κριτήριο το κοινωνικο-πολιτικό γίνεσθαι όπως αυτό κατασκευάζεται από τη συγκυρία έχουν μετακινηθεί σε σχέση με την περίπτωση του Αποστόλου. Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία, η πολιτική καταστολή, η οικονομική-ταξική εκμετάλλευση συμπαρασύρουν στην εξέλιξή τους και τον τρόπο με το οποίο διαβάζεται η Ζυστίν. Εξού και είκοσι χρόνια μετά τη δεύτερη ελληνική μετάφραση, στην τρίτη και τελευταία μέχρι στιγμής (μτφρ. Δημήτρης Γκινουσάτης, Νεφέλη, 2011) ο/η αρθρογράφος θέτει ερωτήματα γύρω από το αίνιγμα της Ζυστίν: «Μπορεί σήμερα να διαβαστεί το έργο του ντε Σαντ και με ποιους τρόπους μας αφορά; Συνομιλεί καθόλου με τη σύγχρονη συγκυρία; Τι είδους αναγνωστικό ενδιαφέρον και τι πνευματικό νόημα μπορεί να έχει η ιστορία της Ιουστίνης;

Κι όμως, είναι ακριβώς σήμερα όπου η Ιουστίνη είναι ανοιχτή σε πολλαπλές αναγνώσεις». ⁸¹ Σήμερα το κοινό μπορεί:

«να το διαβάσει ως ανάγνωσμα που επανήλθε στα ελευθέρια τέλη της δεκαετίας του '60, όπου η σεξουαλική απελευθέρωση είτε στους δρόμους του επαναστατημένου Παρισιού, είτε στα κοινόβια των απανταχού χίππς και ψυχεδελιστών αναζητούσε ανάλογα έργα [...] Να διαβάσει το βιβλίο ως οργανικό μέρος του προ- και νεωτερικού διαλόγου για την ανθρώπινη φύση [...] ως κείμενο που βρίσκεται στον αντίποδα της θρησκείας [...] ως απόλυτα καλλιγραφημένο λογοτέχνημα, αναζητώντας εντός του και τους κανόνες της ερωτικής λογοτεχνίας, της ψυχολογίας, του γοτθικού μυθιστορήματος ή του μυθιστορήματος τρόμου.» ⁸²

Η Ζυστίν αποτελεί πιθανόν την πιο χαρακτηριστική και πιο δημοφιλή παγκοσμίως σαδική μορφή. Η πορεία της προς τον ελληνικό λογοτεχνικό κανόνα διερευνάται.

81. «Οι πολλαπλές αναγνώσεις του σαδισμού», *Πανδοχείο*, 17 Ιουνίου 2014, <https://pandoxeio.com/2014/06/17/desade/>, [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

82. Στο ίδιο.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής

Sade, Donatien Alphonse François de. *Les infortunes de la vertu*. Παρίσι: Gallimard, 1970.

Σαντ, Μαρκήσιος Ντε. *Η Φιλοσοφία στο μουντουάρ*. Μτφρ. Βασίλης Καλλιπολίτης. Αθήνα: Εξάντας, 1979.

———. *Ο απατημένος πρόεδρος*. Μτφρ. Άννα Τσέα. Αθήνα: Ολκός, 1998.

———. *Οι Ατυχίες της αρετής ή περί κακίας ιστοριούλες*. Μτφρ. Λευτέρης Αποστόλου. Αθήνα: Δελβενაკιώτης, 1966.

Δευτερογενής

Αλεξανδροπούλου, Σούλα. «Πρόβλημα ελευθερίας από το νόμο περί Ασέμνων». *Ελευθεροτυπία*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

Αποστολίδου, Βενετία. *Τραύμα και ιστορική μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, 2010.

Αποστόλου, Λευτέρης, Αρχείο. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), Αθήνα. GR-ASKI-1011. <<https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/c98r-cc3a-ek4a>>.

———. *Νίκος Ζαχαριάδης: Η πορεία ενός ηγέτη 1923-1949*. Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000.

———. *Τι Παπάγος τι Πλαστήρας*. Αθήνα: Γλάρος, 1985.

Beylard-Ozeroff, Ann, Jana Králová και Barbara Moser-Mercer, επιμ. *Translators' strategies and creativity: Selected papers from the 9th International Conference on Translation and Interpreting, Prague, September, 1995: In honor of Jiří Levý and Anton Popovič*. Άμστερνταμ: John Benjamins, 1998.

Βουρνάς, Τάσος. «Αδέξιοι χειρισμοί στο χώρο της ελευθεροτυπίας». *Η Αυγή*, 16 Σεπτεμβρίου 1982.

Γαλανάκη, Ρέα. «Η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι πάντοτε παράνομη». *Η Αυγή*, 22 Δεκεμβρίου 1982.

Γκλαβίνας, Γιάννης. «Το Προληπτικό Ψαλίδι του Κράτους». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 10 Μάιος 2016. <https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/65142_proliptiko-psalidi-toy-kratoys>. [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

Κορνέτης, Κώστας. «Περί Ασέμνων: “Πορνογραφία” δημόσια αιδώς και γυμνό στην μεταπολιτευτική Ελλάδα». Στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος, επιμ. *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα: Καχεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση, 182-94*. Αθήνα: Καστανιώτης, 2018.

McMorran, Will. «Intertextuality and urtextuality: Sade’s Justine palimpsest». *Eighteenth-Century Fiction* 19, τχ. 4 (2007): 367–90. <<https://doi.org/10.1353/ecf.2007.0025>>.

Μπελεζίνης, Αντρέας. «Οι φύλακες του νόμου θ’ αποφασίζουν –και– πάλι για την ωριμότητά μας;». *Η Αυγή*, 19 Σεπτεμβρίου 1982.

Μποβουάρ, Σιμόν Ντε. *Το δεύτερο φύλο*. Μτφρ. Τζένη Κωνσταντίνου. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2021.

———. *Το δεύτερο φύλο, τ. Β΄: Η βιωμένη εμπειρία*. Μτφρ. Τζούλια Τσακνιά. Αθήνα: Κάκτος, 1994.

«Οι πολλαπλές αναγνώσεις του σαδισμού». *Πανδοχείο*, 17 Ιουνίου 2014. <<https://pandoxeio.com/2014/06/17/desade/>>. [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].

Onfray, Michel. *De Sade: Το πάθος του κακού και η ιδεολογία του εικοστού αιώνα*. Μτφρ. Χριστίνα Σταματοπούλου. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2015.

———. *La passion de la méchanceté: Sur un prétendu divin marquis*. Παρίσι: Éditions Autrement, 2014.

- «Περιοδικό Πάλι πενήντα χρόνια μετά». *Η Αυγή*, 26 Οκτωβρίου 2014. [<www.avgi.gr/tehnas/107039_periodiko-pali-peninta-hronia-meta>](http://www.avgi.gr/tehnas/107039_periodiko-pali-peninta-hronia-meta). [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].
- Πετσίνη, Πηνελόπη. «Η τέχνη στον γύψο: η λογοκρισία στη δικτατορία των συνταγματάρχων». *Σύγχρονα θέματα* 153-54 (20 Δεκεμβρίου 2021). [<https://www.synchronathemata.gr/h-techni-ston-gypso-i-logokrisia-sti-diktatoria-ton-syntagmatarchon/>](https://www.synchronathemata.gr/h-techni-ston-gypso-i-logokrisia-sti-diktatoria-ton-syntagmatarchon/). [Προσπελάστηκε: 11 Απριλίου 2026].
- Παρασκευάς, Κλ. «Πορνογραφία, ηθικολογία ή αυτογνωσία». *Η Αυγή*, 20 Ιουλίου 1980.
- Σερμπουλιέ, Ζαν Στεφανί. *Δικαίωμα στο σεξ*. Μτφρ. Λευτέρης Αποστόλου. Αθήνα: Δελβενακιώτης, 1966.
- Σωφρονίδου, Φανή. *Οι ελληνικές μεταφράσεις της γαλλικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Ύψιλον, 2016.